

DESPRE CONDIȚIA INTEGRĂRII. CONSIDERAȚII ASUPRA PARADIGMEI EUROPENE

GABRIELA TĂNĂSESCU

Problematica integrării europene, rămasă priorităță pentru România, încă altfel decât pentru cea mai mare parte a Europei Centrale și de Sud-Est, a fost analizată la modul canonic-polarizat prin prisma a două paradigmă — cea națională și cea europeană — ce subîntind modele teoretice construite pe asumptii normative și premise factuale distincte. Actualmente paradigma europeană tinde să o subsumeze pe cea națională. În acest context îmi propun în cele ce urmează selectarea unor observații de factură filosofică asupra unor probleme rămase deschise în cadrul paradigmăi europene.

Filosofia politică, la modul generic, între alte discipline, îndeosebi relațiile internaționale, geopolitica, prospectiva politică și.a. abordează problemele economice, politice, militare ale lumii de azi în coordonatele acțiunilor concertate reglementate de prevederile tratatelor de anvergură. În reflecția politică occidentală standardele teoretizării unei asemenea abordări s-au impus ca urmare a aranjamentului politic postbelic sprijinit pe divizarea Germaniei și a Europei și pe hegemonia Statelor Unite în asigurarea politică de securitate occidentală. Refacerea Europei Occidentale postbelice s-a realizat paralel cu configurația blocurilor militare și ideologice, cu Războiul Rece, cu desfașurarea politică a „regimurilor autoritare, a rivalităților marilor puteri, diplomației secrete, revendicărilor ireditare...“¹. În aceste condiții, cadrul conceptual și teoretico-politic creat pentru abordarea problemelor Europei Occidentale „s-a deplasat de la paradigma unuia pe seama celuilalt“, ce conține reorganizarea Europei după primul război mondial, după căderea imperiilor austro-ungar și țarist, pe criterii naționale aşadar, „la paradigma europeană“² în tratarea problemelor păcii, securității, evoluțiilor economice, cuceririi piețelor de desfacere etc. În termenii intereselor comune. Exegeții acestei paradigmă insistă asupra cristalizării unei culturi politice transnaționale în Europa Occidentală și asupra dezbatelor complexe despre evoluția dezirabilă a Europei de până la 1989 sintetizabile la câteva modele politice: Europa atlantizată, Europa evoluționară, Europa parteneriatului, Europa dezintegrării, Europa patriilor, Federația europeană independentă³. Nu pentru puțini autori procesul de unificare europeană este preferat celui de integrare, considerat adecvat procesului de formare și funcționare a Comunității Europene⁴. Varianta integrării, mai moderată, ar fi astfel semnificativă pentru stabilirea interdependențelor între țările comunitare, însă ar deveni nesa-

tisfăcătoare pentru procesul declanșat de Tratatul de la Maastricht de articulare a Uniunii Europene, care înseamnă mai mult decât integrare economică, instituțională, juridică, educațional-culturală; înseamnă îndeosebi integrare politică și funcționare a părților — a țărilor comunitare — ca un întreg. În acest cadru ne vom ocupa doar de câteva aspecte ale procesului de integrare, procesul unificării necesitând, evident, o abordare aparte.

Pentru statele din Europa Răsăriteană, și o dată cu ele și pentru România, sfârșitul Războiului Rece și colapsul sovietic au determinat evoluția lor democratică din punct de vedere politic și liberalizarea în plan economic și, totodată, opțiunea pentru integrarea în principalele instituții ale cooperării transnaționale occidentale în scopul unor aranjamente economice și de securitate solide. Această opțiune se impunea în condițiile în care organizațiile internaționale cele mai importante: ONU, OSCE și Consiliul Europei, și-au dovedit vulnerabilitatea în a determina respectarea unor acorduri și în contextul în care o politică comună externă și de securitate lipsea, ca și legăturile economice consistente între aceste țări. Foste state socialiste încercau în acest mod să obțină garantarea unei stări de stabilitate și cooperare bazate pe democrația de tip occidental și pe economia de piață. Uniunea Europeană, integrată din punct de vedere politic și economic, și NATO au dat impresia că pot coordona aceste procese.

Caracterul procesului de negocieri a integrării și de integrare a fost determinat de modificarea reperelor politicii postbelice exersate, anume de transformare a unei dispușeri bipolare a puterii la nivel mondial într-o dispușere cu o singură putere planetară din punct de vedere militar, al eficienței principiilor de organizare, forței de inovare în toate sferele vieții, al sistemului de comunicare și de observare din sateliți și de la sol, cum se afirmă adesea, singura forță capabilă să supravegheze întregul glob și să intervină rapid în orice punct al lui. Ca urmare, demersurile în sensul integrării europene au fost însoțite de efortul de integrare în Pactul Nord-Atlantic, ca articulare a dorinței de atașare la o structură de asigurare a păcii și securității și, implicit, ca recunoaștere a măsurii în care Europa este dependentă de America și de o alianță militară, politică, dar și cu obiectivul apărării civilizației occidentale. În condițiile acestei dependențe, devenise „nevoie să o reflecție asupra Europei, a unității ei și a rolului său în dialogul mondial în care intrăm“⁵. Unitatea Europei a fost căutată prin dezbaterea suscitată după anul 1989 în jurul modelelor său alternativelor în construirea „Noii Europe“ și a timpilor de construcție: Europa directorială, Europa realistă, Europa geometriei variabile, Europa diferențială, Europa integrării treptate, Europa subsidiarității. Dezbaterea suscită deopotriva și perspectiva adoptării instituțiilor occidentale, a consolidării lor pentru a corecta deriva apărută în politica occidentală și în gândirea aferentă după colapsul mondial al sistemului sovietic. În acest sens s-a vorbit de „criza instituțiilor transnaționale occidentale“ care nu pot progresă într-o formă neschimbată, de „criza de legitimitate“ a instituțiilor pieței occidentale, de fluidizarea neîntreruptă a diferențelor modele occidentale privind natura și limitele instituțiilor de piață în țările aflate în tranziție. De altfel, activitatea UE și NATO din ultimul deceniu, cu ezitările, amânările și rezolvările ei rigide, reflectă lipsa de experiență istorică legată de modul în care astfel de organizații su-

pranaționale trebuie să opereze. Un exemplu extrem de edicator în acest sens îl constituie felul în care a fost soluționată criza din Iugoslavia, altul poziția față de decizia atacării Irakului, altul contradicțiile interne grave la nivelul celor două organisme determinante de problema largirii lor. Disputa susținută în jurul modelelor integrării europene a luat, de asemenea, în considerație „înstrăinarea electoratelor democratice de elitele politice“, creșterea absenteismului și a pasivității politice.

În opinia unuia dintre cei mai proeminenți filosofi politici actuali, britanicul John Gray, problema de fond pentru statele foste comuniste interesate de procesele de aderare la UE și NATO a fost „eroarea, conceptuală și metodologică, fundamentală“⁶ de a considera că dezvoltarea instituțiilor de piață în țările postcomuniste o poate urma sau copia pe cea din țările occidentale și că ele pot urma prescripții politice foarte stricte. Deziluziile statelor postcomuniste au survenit ca urmare a discrepanțelor majore între promisiunile Occidentului și calea indicată de urmat și efectele majoritar lamentabile ale transplantului unor modele, prototipuri ale pieței și ale structurilor instituționale în țări lipsite de infrastructura juridică și instituțională a pieței, dar cu o mare varietate a tradițiilor culturale, politice, religioase etc. De altfel eșecul acestor transplanturi, constanta anxietate cauzată de insecuritatea economică și de dorința generală de stabilitate rămasă negarantată au îmbrăcat forma unor atitudini variate de „retragere în sine“. În plus, ele au reflectat maniera complexă în care sentimentul național „sau al apartenenței și identității naționale“ poate să se suprapună și să coabiteze cu sentimentul identității europene la acest nivel. Pentru Gray perspectiva pieței sociale promovate de UE ar trebui nu „să-și prelungească zadarnic căutarea unor exemple sau paradigme pe care țările postcomuniste le-ar imita sau ilustra...“, ci să fie teoretizată și construită prin prisma „practicilor umane care apar întotdeauna profund încastrate în matricile tradiției culturale și în cadrele juridice și politice cărora le datorează întreaga lor stabilitate și legitimitate“⁷. Acest tip de argumentare reprezintă în opinia noastră o cale esențială de a semnala și corecta rigiditățile unei paradigmă indezirabil canonice, abstractizante și simplificatoare. Argumentul lui Gray, pus în lucrarea sa în ordinea de idei ce vizează economicul, își păstrează valabilitatea, și de fapt a fost reluat și de alți autori de referință, și pentru alte sfere ale procesului de integrare: juridică, politică, etică, cetățenească.

Dacă din perspectivă juridică problema cea mai discutată este cea a oportunității recunoașterii unui principiu superior celui de suveranitate națională, din perspectiva politică problema cea mai controversată vizează, în formularea lui Paul Ricoeur, „dacă nu cumva suveranitatea a încetat să mai fie problema centrală a politiciei“ și dacă „în interiorul, dedesubtul și deasupra statului apar instituții noi“, noi centre de putere și de decizie, dacă nu cumva un „paradox politic“ determinat de un raport problematic între subordonare și cooperare face loc unui concept nou și deosebit de controversat: „violența legitimă“⁸. Din perspectiva național-culturală problema poate fi rezumată, în expresia rafinată dată de Ernest Gellner, la măsura în care o națiune/cultură „ca unitate socială firească poate supraviețui fără propriul înveliș politic, statul“⁹. Din perspectivă etică problema

devine cea a adecvării subordonării principiului suveranității statului problematicii umanitare. În perspectiva cetățeniei europene, o cetățenie ce transcende identitățile naționale dar conceptualizează drepturile indivizilor, aspectele problematice ar putea constitui propensiunea reală pentru participarea politică și militară și semnificația drepturilor omului într-un plan existențial mai larg.

Într-o formulare ce esențializează, Pierre Bouretz rezumă această problematică a statului la o tensiune caracteristică epocii contemporane apărută între politic, juridic, etic, care circumscrise de fapt un triunghi subordonat umanitarului, intervenției umanitare. Intervențiile umanitare din ultimele decenii, constituite în tot atâtea intervenții militare de nivel tehnologic, științific și comunicațional fără precedent, susținute intens din punct de vedere finanic și mediatic¹⁰, au fost desfășurate în numele drepturilor omului, din convingerea puternică a necesității apărării umanului în diferitele sale aspecte, după Luc Boltanski a „disocierii între calitatea de om și cea de cetățean“, după Ricoeur a apărării „oamenilor și nu a cetățenilor“, evident, atunci când s-a impus restabilirea unei egalități de drept într-o situație de fapt inegală. Cu deosebită îndreptățire Boltanski consideră că nu se poate limita compasiunea la emoție, la filantropie, la un angajament înscriș în cadrele statului limitat, ci că trebuie să devină o politică umanitară hotărâtoare pentru o nouă epocă în reflecția asupra politicului. Marea problemă intervine în judecarea legitimității violenței și a valorii restabilirii unei stări de egalitate prin crearea altei stări de inegalitate, a altor tensiuni și crize umanitare îndeosebi în contextul unei ordini mondale dominate de un singur pol de putere.

În condițiile în care considerente etice transgresează posibilitatea soluționării pașnice și degenerăză în intervenții militare ce semnifică încălcarea „dreptului de non-ingereță“, principiul absolut al suveranității statale ce reglementă relațiile internaționale, rezultă că problema statului-națiune în sens politic devine una crucială pentru viitorul comunității europene și pentru poziția Europei în raporturile cu SUA. Într-o anumită optică, măsura în care principiul suveranității statelor este înlocuit de principiul recunoașterii internaționale a drepturilor omului, atât în ipostaza de drepturi ale individului cât și ale minorităților, este măsura în care un principiu al realismului politic se vede completat, dacă nu chiar înlocuit, de un principiu al idealismului politic¹¹. Tot în această optică o deosebită importanță dobândește constatarea că viața politică mondială se dovedește anarhică atâtă vreme cât ONU și OSCE s-au dovedit total ineficiente astfel încât doar NATO, aplicând principiul idealismului politic, previne prin război catastrofele umanitare (de tipul celei din Kosovo, de pildă). Argumente de acest tip justifică limitarea suveranității în scopul construirii unei Europe noi și a unei relații cu SUA care să se compună doar din mișcări politice paralele, din decizii consensuale ce determină același sens al evoluției politice.

În privința cetățeniei europene sau a „eurocetățeniei“, aşa cum s-a cointurat problematica ei îndeosebi după Tratatul de la Maastricht ca prioritate conceptuală și prospectivă, tendința a devenit cea a depășirii disjuncției față de cetățenia națională și a încurajării clauzei nondiscriminării. Problema cea mai importantă în acest context îmi pare a fi măsura în care paradigmă „cosmopolită“

a cetățeniei poate fi valorificată în aspecte nonnormativiste și nonlegaliste, adică într-un plan politic și existențial mai larg, inclusiv în contextele conceperii disperșării verticale a autorității politice ultime. De asemenea, deosebită importanță poate dobândi perspectiva paralelismului cetățenilor, a cetățeniei multiple și a *membership*-ului în diverse comunități politice — imediată, locală, națională, regională, globală — și la diverse niveluri organizaționale și de luare a deciziilor, ce ar putea ilustra exigența pentru un stat mai puțin exclusiv și pentru comunități mai puțin inclusive.

La nivelul reflectiei politice, argumentele majore în favoarea a ceea ce numim paradigma europeană sunt încadrate într-o perspectivă a raționalității pașnice. Hans-Georg Gadamer, unul dintre cei mai reprezentativi exponenti ai hermeneuticii, avansează pentru articularea domeniului vieții morale, sociale și politice, a soluționării diferendelor, premisa solidarității, premisa tacită potrivit căreia, în general, poate exista numai o reglare lipsită de violență a conviețuirii oamenilor, o ordine legală. Solidaritatea se impune „ca un corectiv“ pentru „strâmtorile gândirii subiective moderne și ale voluntarismului modern“¹², astfel încât să devină preponderentă „datoria de a învăța să cunoaștem, în celălalt și în caracterul diferit, ceea ce avem în comun“ și astfel încât să se întrevadă „un sistem rațional al avantajelor“ ca regulă a conviețuirii umane¹³. Tradus în limbajul tehnic al discursului integrării, acest argument vizează desfășurarea decizională și executorie capabilă să determine în cazul Europei consensul în abordarea problemelor comune care să evite recursul la violență. Din acest punct de vedere, problema cea mai delicată este, probabil, cea a încrederii, ca bază a construirii unor comunități solide, stabile, și cea a recunoașterii diversității specifice, culturale, a dreptului la alteritate, fără ca această alteritate să fie receptată în termenii raportului amic-inamic, aşa cum o așeza în deceniul al treilea al secolului XX Carl Schmitt.

O concepere rezonabilă a diversității culturale, naționale, etnice, a experiențelor de viață, istorice și lingvistice în contextul procesului de integrare apare în formula elegantă folosită de filosofii francezi: *unitas multiplex*, care pleacă de la axioma „complexității“ ce nu suprime particularitățile. În opinia profesorului Andrei Marga, această sintagmă reclamă o teorie a complexității ansamblurilor care ating reciproc acomodarea prin mișcarea naturală a componentelor în perspectiva unui policentrism cultural¹⁴. Se impune menținerea că pentru profesorul clujean „problema care se pune este aceea de a transforma Europa istorică și geografică într-o Europă politică și funcțională pentru sine și pentru sistemul internațional“, astfel încât să se obțină avantajul depășirii orizontului desuet și vetust al „Europei națiunilor încremenite în trecutul lor“ în condițiile internaționalizării capitalurilor, pieței mondiale, protecției ecologice, progresului cunoașterii specialize¹⁵. Întrebarea este dacă această mefiență în funcționabilitatea actuală a statului național nu nesocotește, cel puțin pentru țările Europei Central-Estice, și nu minimalizează o „lume a semnificației specifice“ în expresia lui Kitagawa, care dă identitate, care privilegiază tradițiile, credințele, valorile morale, începând de la cultură, procese mentale și psihice până la micile habitudini intime¹⁶. O altă mare întrebare este dacă nu cumva preocuparea pentru inte-

grarea militară și economico-politică, pentru formarea altor blocuri de putere regională și de depășire a cadrului limitat al națiunilor suverane nu neglijeaază aspirația către universalitatea și unitatea omenirii ce presupun, în formularea fericită a lui Mircea Eliade, dincolo de dialogul intercultural și interreligios, *acceptarea realității*, adică a pluralismului, a modurilor distincte de a demarca viața și experiența umană. O astfel de perspectivă filosofică — poate un nou idealism, dar atât de diferit de cel evocat anterior — poate fi capabilă să decanteze o sinteză complexă de ordin politic-social-cultural-religios ce transcende voit considerațiile tehnico-juridice schematizate după tiparele înguste ale unei *Realpolitik*.

NOTE

1. John Gray, *Dincolo de liberalism și conservatorism*, traducere de Raluca Prună, București, Editura All, 1998, p. 210.
2. Andrei Marga, *Filosofia unificării europene*, Cluj, Biblioteca Apostrof, 1995, p. 170.
3. *Ibidem*, cap. III.
4. *Ibidem*.
5. Hans-Georg Gadamer, *Elogiul teoriei. Moștenirea Europei*, traducere de Octavian Nicolae și Val. Panaiteșcu, Iași, Polirom, 1999, p. 178.
6. John Gray, *op. cit.*, p. 214.
7. *Ibidem*, p. 247.
8. Évelyne Pisier (coord.), *Istoria ideilor politice*, traducere de Ioana Iaworski, Timișoara, CEU, FSD-România, Amarcord, 2000, p. 491.
9. Ernest Gellner, *Națiuni și naționalism. Noi perspective asupra trecutului*, traducere de Robert Adam, Antet, CEU, f. a., p. 209.
10. Dan Pavel, *Despre logica modernă a războiului* în: „22“ nr. 14/1999.
11. *Ibidem*, nr. 19/1999.
12. Hans-Georg Gadamer, *op. cit.*, p. 188.
13. *Ibidem*, p. 198.
14. Andrei Marga, *op. cit.*, p. 167.
15. *Ibidem*, p. 168.
16. Joseph Mitsuo Kitagawa, *În căutarea unității. Istoria religioasă a omenirii*, traducere de Claudia Dumitriu, București, Humanitas, 1994, p. 272.